

TOFA (KARAGAS) TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ

Ali ILGIN*

Özet Günümüz Türkiye Türkolojisinde atasözleri üzerine pek çok çalışma yapılmışsa da Tofa (Karagas) Türklerinin atasözleri ile ilgili bir inceleme yoktur. Bu eksikliği gidermek amacıyla bu çalışmada, Sibiryâ coğrafyasında varlığını sürdüren ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Tofa Türklerine ait 79 atasözü biçim ve içerik bakımından ele alınmıştır. Yazı dili geleneğinin olmadığı Tofa Türkleri kültürel unsurlarını yüzyıllar boyu sözlü edebiyat yoluyla korumuşlardır. Bu bağlamda işlevsel özellikleriyle ön plan çıkan sözlü kültür ürünlerinden biri olan atasözleri, Tofa Türklerinin dünya görüşünü, düşünce yapısını ve binlerce yıllık yaşamışlıklarını yansıtmaya toplumsal kültürel belleğinin sürekliliğini sağlayan bir kültürel bellek mekân olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tofa (Karagas) Türkleri, Tofa atasözleri, kültürel bellek, sosyokültürel süreklilik, tematik sınıflandırma.

Proverbs Of Karagas (Tofa) Turks

Abstract: Although there are many studies on proverbs in today's Turcology, there aren't any examinations on the proverbs of Tofa (Karagas) Turks. In order to make up the deficiency, in the present study, 79 proverbs of Tofa Turks, who live in Siberia region and face the danger of extinction, have been analyzed in terms of form and meaning. Tofa Turks, who do not have a tradition of written language, have preserved their cultural elements for centuries through oral literature.

Within this framework, proverbs, being prominent elements of oral culture with their functional qualities, have been the instruments of cultural memory which provide the continuity of cultural memory of the society by reflecting the world-view, thinking styles and thousand years' experience of Tofa Turks.

Keywords: Tofa (Karagas) Turks, Tofa proverbs, cultural memory, socio-cultural continuity, thematic classification.

Sözlü edebiyatın önemli bir türü olarak atasözleri, bir milletin dünya görüşünü, düşünce yapısını, binlerce yıllık tarihî serüvenine dayanan yaşamışlıklarını ve buna bağlı tecrübelerini yansıtan özlü sözlerdir.¹ Hacim itibarıyla küçük fakat içerdikleri anlam bakımından son derece geniş olan atasözleri nesiller arası sözlü olarak aktarılıp sosyokültürel sürekliliğin en önemli taşıyıcılarından biri olmuştur.

Bugün Türkiye Türkolojisinde atasözleri üzerine Türk dünyasının farklı alanlarında müstakil veya karşılaştırmalı birçok çalışma yapılmışsa da Tofa atasözleri üzerinde bir inceleme yoktur. Bu çalışmanın amacı, Tofa atasözlerinin

* Yrd. Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi. E-posta: aliilgin@hotmail.com.

¹ Atasözlerinin tanımı üzerine geniş bilgi için bk. Çobanoğlu 2004: 1-14.

incelenmek suretiyle Türk boylarının dünya görüşü ve yaşam felsefesinin bir bütün olarak ortaya konulması yönünde yapılacak çalışmalara katkı sunmak ve atasözleri bağlamında sosyokültürel değişim ve sürekliliğine dair ortak kültür kodlarının tespit edilmesine yardımcı olmaktadır.

Türk kültür tarihinde bilinen ilk yazılı belgeler Orhun Yazıtları'nda sınırlı örnekte kullanılan atasözleri üzerine ilk çalışmayı A.Caferoğlu gerçekleştirmiştir (Caferoğlu 1930: 43-46). Orhun Yazıtları'nda geçen atasözlerini A.B.Ercilasun'dan aktaralım:

Toruk bukalı semiz bukalı irakda bilser, semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş tiyin ança sakıntım.

“Zayıf boğa ile semiz boğayı uzaktan bilseler {bilmek zorunda kalsalar} semiz boğa {mı} diye bil {e} mezlermiş diye düşündüm.” (T I B 5-6).

Yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş; yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş, yinçge yogun bolsar üzgünlük alp ermiş.

“Yufka olanı delmek kolay derler; ince olanı (da) koparmak kolay. Yufka kalın olursa delmek zor derler; ince {de} yoğun olursa koparmak zor derler (T I G 6-7)

Türk bodun, tok, arkuk sen; açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen.

“Türk milleti, tok {müstağni} ve inatçısın; açlık tokluk düşünmezsin. Bir doydun mu {bir daha} açlık düşünmezsin.” (KT G 8). (Ercilasun 2016).

Eski Türkçenin ikinci devresini oluşturan Uygur metinlerinde sınırlı örnekle devam eden atasözleri (Sertkaya 1983: 275-291) nihayet Karahanlı dönemi eserlerinde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eseri *Divanü Lügat'it-Türk*'te yer alan atasözlerinin sayısı 300'e yakındır (Birtek, 1944). Kaşgarlı, atasözü için *sav* terimini kullanmıştır. 11. yüzyılda Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle bu terim yerini Arapça *mesel* sözüne bırakmıştır. Tanzimat döneminde ise *mesel* sözü, *darb-mesel* ve *durub-ı emsal* biçiminde kullanılmıştır.

Bugün Türk dünyasında terim açısından atasözü başta olmak üzere *makal*, *kep sös*, *atalar sözi* gibi çok farklı terimler kullanılmaktadır.² Bu çeşitlilik, zaman ve mekâna bağlı olarak farklı sosyokültürel etkenlerin bir gelişimi olarak değerlendirilebilir. Tofa Türkçesinde atasözü için diğer Türk boylarından farklı olarak “küçük efsane” anlamında *biçee üleger* terimi kullanılmaktadır. Bu terim başlı başına atasözlerinin ortaya çıkışına ve eskiliğine dair önemli bazı ipuçları vermektedir. Araştırmacılar, atasözlerinin masal, efsane ve fıkra gibi diğer sözlü kültür ürünleri ile sıkı ilişki içinde olduklarını dile getirmişler ve çoğu zaman atasözlerinin ortaya çıkışını da bu edebî türler vasıtasıyla gerçekleştirdiğini öne sürmüşlerdir.³ Bu bağlamda Tofalarda atasözü için *biçee üleger* ‘küçük efsane’ teriminin kullanılması bu görüşü bir bakıma destekler niteliktedir.

² Atasözü kavramının tarihî ve modern Türk dili alanındaki karşılıkları için bk. Elçin 1969: 169-181; Aça 2011: 31-32.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Emeksiz 2013'te Nasreddin Hoca Fıkralarının atasözleri ve deyimlerle ilgili örneklerle incelemiştir.

Tofa Atasözleri

Genel Türkolojide Tofa Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar N. F. Katanov, M. A. Castren, B. Petri, N. Direnkova gibi isimlerce ortaya konulmuştur. Ancak anılan araştırmacılar atasözleri üzerine bir inceleme gerçekleştirilmemiştir. Tofa Türklerinin atasözleri üzerine tek çalışma Rassadin'in *Legendy, skazki i pesni sedogo sayana* adlı eserinde yer alır. Rassadin Tofa Türklerinden derlediği 79 bilmeceyi Rusça çevirisiyle bir liste hâlinde yayımlamıştır (Rassadin 1996). Ancak Rassadin'in bu çalışmasında atasözleri biçim ve içerik bağlamında bir inceleme yapılmamıştır.

Tofa Türkçesi için Rassadin tarafından 1980'li yılların sonunda bir alfabe oluşturulmasına rağmen, tarihsel süreç içinde yazı dili özelliğini kazanamamıştır. Buna bağlı olarak Tofa Türklerinde hâlâ sözlü kültür geleneği hâkim bir unsur olarak yaşamaktadır. Yüzyıllar boyunca sözlü edebiyat geleneği ile ayakta kalan Tofa Türklerinin duygu ve düşünce yapısını, sosyokültürel özelliklerini ve yaşam felsefesini bünyesinde barındıran atasözleri nesiller arası kültürel aktarımın en önemli taşıyıcısı olmuştur. Bu sebeple sözlü kültür ürünleri daha çok işlevsel özellikleriyle ön plana çıkar. Ancak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan Sovyet dil politikaları sonucunda ağır tahribata uğrayan Tofa Türkçesi ve kültürü günümüzde yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu makalede Tofa atasözleri biçim bakımından incelenmiş ve konularına göre sınıflandırılması yapılmıştır.

Sosyokültürel Sürekliliği Yansıtan Tofa Atasözleri

Toplumun her kesimince kabul edilen atasözleri, bu özellikleriyle aynı zamanda bir tür tabu sözlerdir. Çok eski devirlere dayanan kültürel özelliklerin ve değer yargılarının korunmasında atasözleri adeta bir toplumsal bellek işlevini üstlenmiştir. İdeal insan tipinin oluşturulmasında ve korunmasında, değer yargılarının güçlendirilmesinde ve pekiştirilmesinde, ortak bilinç oluşturulmasında önemli bir işlev üstlenen kültürel bellek, bir toplumun kültürünü koruyarak ona süreklilik kazandırır.

Assmann'a göre kendini ortak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal bir grup, geçmişini özellikle iki noktada korur: özgürlüğü ve sürekliliği (Assmann 2001: 44). Sözlü kültürün anlaşılmasında temel bir role sahip olan kültürel bellek, sözlü kültür ürünleri aracılığıyla yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur. Diğer bir ifadeyle kültürel bellek aynı zamanda kimliği kuran ve koruyan bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bu bakış açısıyla sözlü geleneğin güçlü olduğu bir topluluk olarak Tofalarda kültürel belleğe ait unsurları sözlü geleneğe ait türler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Sözlü gelenek içinde atasözleri bu işlevi üstlenmede önemli bir tür olarak karşımıza çıkar. Burada Türk dünyası atasözleri ile Tofa atasözleri arasında paralellik gösteren bazı örnekleri vermekle yetineceğiz.

Kişinîş alası i'ştin,

A'tıñ qarası ta'ştin.

"İnsanın alası içinde,

Atın karası dışında."

= TTü. İnsanın alacası içinde, / Hayvanın alacası dışında (Albayrak 2009: 558).

Ezer ba'hi i'hi bolır,

Erniñ soxlı jujus bolır.

“Eyerin başı ikidir,
Erin sözü tektir.”

= TTü. Er sözü bir, / Eyer kökü üç (Albayrak 2009: 421).

Ba ƣ kişä: hün sanı dıstanır hün.

“Tembel insana her gün tatildir.”

= TTü. Tembele her gün bayramdır (Albayrak 2009: 827).

ol törürde, ot örer,

Qıs törürde, ı ı örer.

“Oğul doğduğunda ateş sevinir,
Kız doğduğunda köpek sevinir.”

= TTü. Oğlan doğuran övünsün, / Kız doğuran dövünsün (Albayrak 2009: 730).

İştı todar,

Körüp totpas.

“Karnı doyar,
Bakıp doymaz.”

= TTü. Açın karnı doyar, / Gözü doymaz (Albayrak 2009: 95).

Haramsan ibi esññ özün te per.

“İyi bakımlı geyik sahibinin göğsüne teper.”

= TTü. Besle kargayı oysun gözünü (Albayrak 2009: 239).

Bırä: e rhi e cım i hi na: e şten e k k i.

“Eski bir dost yeni iki dosttan iyidir.”

= TTü. Her şeyin yenisi dostun eskisi makbuldür (Albayrak 2009: 522).

Bodu ble barıp tü şken uruğ ı ğlavas.

“Kendi düşen çocuk ağlamaz.”

= TTü. Kendi düşen ağlamaz, / İki gözünden olur (Albayrak 2009: 622).

Soñgu: ibinñ çü hñ ar.

“Sona kalan geyiğin yükü ağır olur.”

= TTü. Sona kalan dona kalır (Albayrak 2009: 793).

Böksek kişin i üñgür höndürer.

“Kambur insanı mezar doğrultur.”

= TTü. Kamburu mezar doğrultur (Albayrak: 590).

E k k i herek bodı ble bodın maqtadı.

“Güzel iş kendi kendisini gösterir.”

= TTü. İyi cevher kendisini belli eder (Albayrak 2009: 575).

Öte yandan bazı Tofa atasözlerinin Moğol atasözleri ile paralellik taşıdığı görülmektedir. Örneğin sosyal yaşamla ilgili olan Tofalardaki *Çedı qada hemnâş,* /

*Bir̄ā: qada ke's!*⁴ (Yedi defa ölç, / Bir defa kes!) atasözünün Moğollarda da aynen kullanıldığı görülür (Gül 2010: 89). Yine Moğol atasözleri arasında yer alan *Tembel insanın sözü çok, / Genç insanın gücü çok*⁵ atasözü (Gül 2010) Tofalarda benzer düşünce tarzıyla *Ba'q kişi işti dilı ble qılır, / Be'rt kişi işti qolı ble qılır.* (Tembel insan işi diliyle yapar, / Çalışkan insan işi eliyle yapar.) biçiminde söylenmektedir. Benzer düşünce tarzını ifade eden atasözlerinin hem Tofa hem de Moğol atasözleri arasında paralel olarak kullanımı, iki toplumun yoğun ve sürekli ilişkiler neticesinde oluşan kültürel etkileşimin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Biçim Bakımından Tofa Atasözleri

Tofa atasözleri genel olarak emir kipinde ve geniş zaman çekimine girmiş fiillerle kullanılır. Ayrıca iki dizeden oluşan atasözleri şiirsel ritmik bir özelliğe sahiptir. Söz dizimsel paralelizmi oluşturan unsurların başında gelen tekrarlar atasözlerinde sıkça kullanılır. Ayrıca sözlü kültürün önemli bir özelliği tekrara dayalı olmasıdır. Yazılı ve görsel kayıt imkânından uzak olan sözlü kültürde bilginin ve geleneğin yok olmaması için tekrar olmazsa olmaz bir kuraldır. Bu bağlamda tekrarlar, kültürel belleği koruyan sözlü kültür unsurları atasözleri, deyimler, bilmece, şarkılar, kalıplaşmış düşünce biçimleri gibi türlerde bilginin rahatça kodlanabilmesi ve aktarılabilmesine yönelik bir bellek stratejisi olarak karşımıza çıkar. Tofa atasözlerinde sıkça kullanılan tekrarlardan birkaç örneği şöyle gösterebiliriz.

E kkī kişā: eš kö fey,

E kkī a tqa e: kö fey.

“Güzel insana dost çok,

Güzel ata sahip çok.”

Uluğ qat sonda uluğ qar,

Uluğ qaqqı sonda qaraq su:

“Çok rüzgâr ardında çok kar,

Çok kahkaha sonunda gözyaşı.”

Qırğan tebe toğlar şeñ,

Qırğan kişi oynar şeñ.

“Yaşlı deve zıplar mı!

Yaşlı insan oynar mı!”

Aq qarda izi a'rtar,

Aq sazında adı a'rtar.

⁴ Atasözünün Moğolca özgün söylenişi *Doloo hemj neg ogtol* biçimindedir (Bk. Gül 2010).

⁵ Atasözünün Moğolca özgün söylenişi *Zalhuu hün üg olontai, / Zaluu hün hüç ihteı* biçimindedir. Moğol atasözleri ile ilgili geniş bilgi için bk. (Gül 2003: 45-64 ile Gül 2010).

“Ak karda izi kalır,
Ak kâğıtta adı kalır.”

Bazı Tofa atasözleri söyleşmeye bağlı bir anlatımla kullanılır. Farklı özellikleri olan iki kişinin birbiriyle adeta konuşuyormuşçasına bir diyalog sergilenir. Son derece sınırlı örneğine rastladığımız bu tür atasözlerinde fiiller geçmiş zaman çekimiyle karşımıza çıkar.

Soğur kişi : “Körâdil!” - dâñ,

Düley kişi : “Dıñnadı!” - dâñ.

“Kör insan ‘görelim’ demiş,

Sağır insan ‘dinleyelim’ demiş.”

Genel olarak iki dizeden oluşan Tofa atasözlerinin şiirsel ritmik bir özellik kazanmasında tekrar gruplarının yanında ölçünün de önemli bir rolü vardır. Tek cümleden oluşan atasözlerinin dışında dizeler çoğunlukla 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11 ve 13 heceden oluşur.

4 heceliler: *İştî todar, / Körüp totpas.*

“Karnı doyar, / Bakıp doymaz.”

5 heceliler: *Dılı tı ke’ser, / Qılı qır a’câr.*

“Dili ağaç keser, / Huyu dağ aşar.”

6 heceliler: *Ba’q aşnaq ot bu’rtâ, / Ba’q epşî ög bu’rtâ.*

“Tembel erkek ateş külü, / Tembel kadın ev pisliği.”

7 heceliler: *Ba’q kişi işten qo’rtqan, / Be’rt kişiden iş qo’rtqan.*

“Tembel insan işten korkmuş, / Çalışkan insandan iş korkmuş.”

8 heceliler: *Eldik çoqqa qolım doñar, / Ecîm çoqqa höñnüm doñar.*

“Eldiven yokken elim donar, / Dostum yokken gönlüm donar.”

10 heceliler: *Ba’q kişi u’yhunu ekkîşîner, / Be’rt kişi u’yhunu ekkîşîñbes.*

“Tembel insan uykuyu sever, / Çalışkan insan uykuyu sevmez.”

11 heceliler: *Ba’q kişi işti dılı ble qılır, / Be’rt kişi işti qolı ble qılır.*

“Tembel insan işi diliyle yapar, / Çalışkan insan işi eliyle yapar.”

13 heceliler: *Çüme qılrını körüb le uruğ us bolır, / Çüme üçärñ körüb le uruğ orı bolır.*

“Ne yaptığımı gören çocuk usta olur, / Ne aradığımı gören çocuk hırsız olur.”

Tofa atasözlerinde hece ölçüleri eşit olmayan çok sayıda iki dizeli atasözü de karşımıza çıkar. Tofa Türkçesinde eklenmede ses değişmelerinin hayli fazla olması bu durumun başlıca nedenidir. Bu tür atasözlerinde dizeler genellikle 4-5, 6-5, 7-6, 6-7, 7-8 ve 8-9 heceden oluşmaktadır.

Çedî qada hemnäş,

Bîrâ: qada ke’s!

TOFA (KARAGAS) TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ

“Yedi defa ölç,
Bir defa kes!”

Ba'q e'pşî aî çudu,
Ba'q a'şî a'şî çudu.
“Tembel kadın obaya bela (olur),
Kötü avcı ava bela (olur).”

Be'rt kişâ: quzuq hamân,
Ba'q kişâ: quzuq iş.
“Çalışkan insana kozalak engel (olur).
Tembel insana kozalak iş (olur).”

Suğdan qo'rtpası e'kkî
Hayadan qo'rhari e'kkî.
“Sudan korkmayan iyi,
Kayadan korkan iyi.”

Tofa atasözlerinin şiirsel ritmik bir yapı kazanmasında kafiyenin önemli bir rolü vardır. Bu kafiye düzeni, atasözlerinde bir ahenk sağlamasının yanında hatırlamayı kolaylaştırıcı bir etkene de sahiptir. Öte yandan Tofa atasözlerinde kullanılan başlıca söz sanatları teşbih, mübalağa, tezat ve karşılaştırma gibi türlerdir ve daha çok iki dizeli atasözlerinde görülür.

Konuları Bakımından Tofa Atasözleri

1930'lu yıllara değin konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olan Tofa Türkleri, günümüzde her ne kadar yerleşik bir yaşam sürdürseler de küçük ölçekli olarak avcı-toplayıcı bir toplum özelliğini taşımaktadırlar. Tofaların temel geçim kaynağı avcılık ve geyik besleyiciliğidir. Balık, samur, sincap, kızıl geyik ve dağ keçisi başlıca av hayvanlarıdır. Bunun dışında yerleşik düzene geçmeden önce toplayıcılık da temel geçim kaynağı olarak göze çarpar. Dağ kekiği, çilek fıstık ve zambak öne çıkan toplama bitkileridir. Öte yandan büyük baş hayvancılık ve sebze yetiştiriciliği yerleşik düzene geçişin getirdiği bir uğraşı alanı olarak karşımıza çıkar (Mel'nikova 1994: 45).

Tofaların sosyal yaşamını ilgilendiren pek çok husus atasözlerine konu olarak yansımıştır. Tofa atasözlerinde genel olarak profili çizilen ideal bir insanda bulunması gereken nitelikler vurgulanarak bir bakıma işaret edilen öğüdün yerine getirilmesi durumunda eylemi gerçekleştiren kişinin ödüllendirileceği ifade edilir. Buna karşılık yapılmaması istenilen tutum ve davranışların gerçekleştirilmesi durumunda da insanın başına türlü sıkıntılar açacağı söz sanatları yoluyla anlatılır. Bu çalışmada Tofa atasözleri konuları itibarıyla başlıca sekiz grupta tasnif edilmiştir.

I. Çalışkanlık ve Tembellik İle İlgili Atasözleri

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze yaşamını sürdürmesi ve daha refah bir düzeyde yaşayabilmesinin en önemli gereksinimi çalışmaktır. Bu bağlamda Tofalar doğada varoluş mücadelesini atasözlerine geniş biçimde yansıtılmışlardır. Atasözlerinde çalışkan insanın nitelikleri, çalışkan olma durumunda elde edilecek başarı ve mutluluğun bir bakıma müjdesi ifade edilmiştir. Buna karşılık tembel olma durumunda da insanların sosyal yaşamda karşılaşabileceği sıkıntılar dile getirilmiş ve tembellikten uzak durulması öğütlenmiştir.

1. *Ba'q kişi işti dılı ble qılır,*
Be'rt kişi işti qolı ble qılır.
“Tembel insan işi diliyle yapar,
Çalışkan insan işi eliyle yapar.”

2. *Ba'q kişâ: quzuq demnîg,*
Be'rt kişâ: quzuq haman.
“Tembel insana kozalak yardımcı (olur),
Çalışkan insana kozalak engel (olur).”

3. *Be'rt kişâ: quzuq haman,*
Ba'q kişâ: quzuq iş.
“Çalışkan insana kozalak engel (olur).
Tembel insana kozalak iş (olur).”

4. *Qusuq be'rt kişin iñ hamanı, ba'q kişin iñ içi.*
“Kozalak çalışkan insanın müşkülâtı, tembel insanın işi (olur).”

5. *Ba'q aşpaq ot bu'rtâ;*
Ba'q epşî ög bu'rtâ;
“Tembel erkek ateş külü,
Tembel kadın ev pisliği.”

6. *Ba'q epşî ađ çudu,*
Qa'ıpaq çartı ot çudu.
“Tembel kadın obaya bela (olur),
Düz tarlaya ateş bela (olur)”

7. *Qa'ıpaq çartı – ot çudu,*
Ba'q qor'hıpaq – ög çudu.
“Düz tarla ateşe bela (olur),
Tembel kadın eve bela (olur).”

8. *Ba'q epşî ađ çudu,*
Ba'q aşsı ağnıq çudu.
“Tembel kadın obaya bela (olur),
Kötü avcı ava bela (olur).”

TOFA (KARAGAS) TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ

9. *Ba'q kişi olıra udydırı, çı'ta iştendîrî.*
"Tembel insan oturarak uyur, yatarak çalışır."

10. *Ba'q kişâ: hün sam dıstanır hün.*
"Tembel insana her gün tatildir."

11. *Ba'q kişi işten qo'rtqan,*
Be'rt kişiden iş qo'rtqan.
"Tembel insan işten korkmuş,
Çalışkan insandan iş korkmuş."

12. *Ba'q kişi soxqtan qo'rhar,*
Be'rt kişi soxqtan qo'rtpas.
"Tembel insan soğuktan korkar,
Çalışkan insan soğuktan korkmaz."

13. *Ba'q kişi soxqtan qo'rhar.*
Be'rt kişiden soxq qo'rhar.
"Tembel insan soğuktan korkar,
Çalışkan insandan soğuk korkar."

14. *Ba'q kişi u'yhunu e'kkîşîner,*
Be'rt kişi u'yhunu e'kkîşînbes.
"Tembel insan uykuyu sever,
Çalışkan insan uykuyu sevmez."

15. *E'rte turbas qo'hıpaqtı düñnün körüp bilir sen.*
"Erken kalkmayan kadını bacasına bakıp anlarsın."

16. *Ba'q kişinîñ aqsı qurğağ,*
Be'rt kişinîñ aqsı çağlığ.
"Tembel insanın ağzı kuru,
Çalışkan insanın ağzı yağlı."

17. *Be'rt kişiden be'rt kişi üner.*
"Çalışkan insandan çalışkan insan doğar."

18. *Ba'q kişâ: hün uzun,*
Be'rt kişâ: çedî qı'sqa!
"Tembel insana gün uzun,
Çalışkan insana hafta kısa!"

19. *Küskü hün kı'hin nemgerer.*
"Güz (mevsimi) kışın besler."

II. Huy ve Mizaç İle İlgili Atasözleri

Sosyal yaşam içerisinde insanları birbirinden ayıran en belirgin özellik huy ve mizaçtır. Atasözleri de insanların karakteristik özelliklerini farklı yönleriyle

dışavurumunu sağlamıştır. Bu tür atasözlerinde genellikle insanların kötü huyları yansıtılmış ve kötü huylardan kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Tofaların huy ve mizacı konu edinen atasözleri şunlardır:

20. *Dılı ble tut ke'ser,*
Qılı ble qır acár.
“Diliyle ağaç keser,
Huyu ile dağ aşar.”

21. *Dılı tut ke'ser,*
Qılı qır acár.
“Dili ağaç keser,
Huyu dağ aşar.”

22. *ornı çırıq e'kkış inbes,*
orı qarañğını e'kkış iner.
“Hırsız ışığı sevmez,
Hırsız karanlığı sever.”

23. *Kişin iñ alası i'ştin,*
A'tıñ qarası ta ştin.
“İnsanın alası içinde,
Atın karası dışında.”

24. *Uygut peştiñ ıdı acığ,*
Ba hay kişin iñ soxdı acığ.
“Kavak ağacının dumanı keskin (olur),
Kötü insanın sözü acı (olur).”

25. *Haramsan ibi es in iñ öziñ te per.*
“İyi bakımlı geyik sahibinin göğsüne teper.”

26. *Ezer ba'hi i'hi bolır,*
Ern iñ soxdı juñus bolır.
“Eyerin başı ikidir,
Erin sözü tektir.”

27. *E'kkî er endâr,*
E'kkî a't müdrür.
“İyi erkek aldanır,
İyi at tökezler.”

28. *Qırğan tebe toğlar şeñ,*
Qırğan kişi oynar şeñ.
“Yaşlı deve zıplar mı!
Yaşlı insan oynar mı!”

29. *Sığırça, qat qadır,*
Sımıransa, qop bolır.

TOFA (KARAGAS) TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ

“Fııldasa rüzgâr eser,
Hışırdasa dedikodu olur.”

30. *Ba'q a'ttiğ kişi ble mar'gıspa,
Ba'q tonniğ kişi ble hüreşpe!*
“Kötü atlı insanla yarışma!
Kötü giyimli insanla güreşme!”

31. *Barda bağa'ncığ,
Coqta coqta'ncığ!*
“Varlığında bıktırıcı,
Yokluğunda can sıkıcı.”

32. *Sarapsınıñ sa'lıñ kızıl,
Ata'cınıñ annı kızıl!*
“Buğdayın filizi kızıl,
Atamın alını kızıl!”

33. *Ba'lturğannıñ ba'hi çalbaq,
Baraqsannıñ barı çımcaq!*
“Baldıranın başı düz,
Fakirin ciğeri yumuşak!”

34. *Ba'lturğannıñ ba'hi çadıq,
Baraqsannıñ çe'hi çadıq!*
“Baldıranın başı düz,
Fakirin saçı düz!”

35. *Arıñni bu'rtaq ble qa'ıtıssa, bu'rtaq bolur.*
“Temiz çamurla karışırsa çamur olur.”

36. *Şıla mişekte ça'hirtınbas*
“Mızrak çuvala sığmaz.”

37. *Ezeşkin ezi yoq.*
“Esnemenin sahibi olmaz.”

38. *Ezeşkin e'liğ bolur,
Ezeşkin eşt'iğ bolur.*
“Esneyenin sahibi olur,
Esneyenin dostu olur.”

39. *Çüme qılırnı körüb le uruğ us bolur,
Çüme üçärn körüb le uruğ orı bolur.*
“Ne yaptığını gören çocuk usta olur,
Ne aradığını gören çocuk hırsız olur.”

40. *Hırnı murnan,
Adı soğan.*

“Karnı önde gitmiş,
Adı/onuru arkada kalmış.”

41. *Hırnı todıq,
Adı soñnan.*
“Karnı tok,
Adı/onuru geri kalmış.”

42. *Hırnı tolsa ta, qara: totpas.*
“Karnı doysa da gözü doymaz.”

43. *İştî todar,
Körüp totpas.*
“Karnı doyar,
Bakıp doymaz.”

III. Bilgi ve Beceri İle İlgili Atasözleri

Tofaların bilgi ve beceri ile ilgili atasözlerinde bilginin ve becerikli olmanın sosyal yaşamda kişiye ve topluma sağladığı yararlar dile getirilmiştir.

44. *İş sanı us kişiden qorhadırı.*
“Her iş ustasından korkar.”

45. *Odun aşar kişi çer ö'rtetpes,
Odun aşavas kişi çer ö'rtedİR.*
“Ateşine göz kulak olan yangın çıkarmaz,
Ateşine göz kulak olmayan yangın çıkarır.”

46. *E'kkî herek bodı ble bodın maqtexdırı.*
“Güzel iş kendi kendisini gösterir.”

47. *örengenî – çırıq,
örenbânî – qarañğı.*
“Eğitim aydınlık,
Cehalet karanlık.”

48. *Tayğa bilbes boldıñ erse, aza bär sen,
Şanda: çüme bilbän bolsa, indigip tü her sen.*
“Tayga bilmezsen, yolu kaybedersin,
Eski zamanı bilmezsen, takılıp düşersin.”

49. *Ça'sarıñda tödüsün ça'sa!*
“Yaptığında hepsini yap!”

50. *A'tqa munbanda, kımşı ble uñnanba!*
“Ata binmeden kamçı ile oynama!”

51. *Arğalap çoruduñ erse,
Iraqqa çe ter sen!*

“Sessizce yürürsen
Uzağa varırsın!”

IV. Aile İle İlgili Atasözleri

Tofa Atasözlerinde aile konusu diğer Türk boylarındaki atasözlerinde olduğu gibi geniş bir kullanım alanı bulamamıştır. Aile konusunu ele alan sadece üç atasözü iyi evlat yetiştirmenin önemi ve faydası dile getirilmiştir. Bunun yanında erkek çocuğa verilen önem adeta ateşe benzetilerek bir kutsallık atfedilmiştir. Buna karşılık kız çocuğunun doğması köpeğe benzetilerek kötü bir anlam yüklenmiştir.

52. *Ma halığ çıdığ ulğattırdım erse, aqsım üstendir,
Ba hay ol ulğattırdım erse, hayım qansırar.*
“Sevimli köpek beslersem ağzım yağlanır,
Kötü evlat büyütürsem burnum kanlanır.”

53. *Ma halığ çıdığ a sıradıñ erse, aqsıñ üstendir,
Ba hay ol a sıradıñ erse, hayıñ qansırar.*
“Sevimli köpek beslersen ağzın yağlanır,
Kötü evlat büyütürsen burnun kanlanır.”

54. *ol törürde, ot örer,
Qıs törürde, ıt örer.*
“Oğul doğduğunda ateş sevinir,
Kız doğduğunda köpek sevinir.”

V. Tecrübe İle İlgili Atasözleri

Bu grup içinde yer alan atasözleri, insan hayatında çeşitli gözlemler sonucu elde edilen öğrenme üzerine ifade edilen atasözleridir. Gündelik hayatta meydana gelen olaylardan hareketle çeşitli dersler çıkarılması gerektiğini öğütleyen atasözleridir. İnsanların doğruya ve doğruluğa ulaşmalarını, kötü duruma düşmemelerini öğütleyen Tofa atasözleri şunlardır:

55. *Bodu ble barıp tü şken uruğ ığlavas.*
“Kendi düşen çocuk ağlamaz.”

56. *Soñgu: ibinñ çü hñ ar.*
“Sona kalan geyiğin yükü ağır olur.”

57. *Çüstüktä: balıç çüs qomıq arır.*
“Mafsaldaki yara yüz gün ağrır.”

58. *Qat sonda qar,
Qaqqırı sonda qaraq su.*
“Rüzgâr ardında kar,
Kahkaha ardında gözyaşı.”

59. *Uluğ qat sonda uluğ qar,
Uluğ qaqqı sonda qaraq su.*

“Çok rüzgâr ardında çok kar,
Çok kahkaha sonunda gözyaşı.”

60. *Çedî qada hemnâş,
Bîrâ: qada ke's!*
“Yedi defa ölç,
Bir defa kes!”

61. *Qaraq moğun aşteyn dâş, soğurartqan.*
“Göz çöpünü çıkarayım diye (gözünü) kör etmiş.”

62. *Arı kö'fey – qar kö'fey.*
“Arı çok – kar çok.”

VI. Arkadaşlık ve Dostluk

Sosyal yaşamı ayakta tutan ve güçlendiren kurumlardan biri de şüphesiz arkadaşlık ve dostluktur. Dostluğun önemini ve iyi dost edinmenin yararlarını ifade eden Tofa atasözleri şunlardır:

63. *Bîrâ: e'rhi e'cîm i'hi nar: eştên e'kkî.*
“Eski bir dost yeni iki dosttan iyidir.”

64. *E'kkî kişâ: eş kö'fey,
E'kkî a'tqa e:kö'fey.*
“Güzel insana dost çok,
Güzel ata sahip çok.”

65. *Eldîk çoqqa qolım doñar,
E'cîm çoqqa hõmüm doñar.*
“Eldiven yokken elim donar,
Dostum yokken gönlüm donar.”

VII. Sosyal Yaşam İle İlgili Atasözleri

İnsan yaşamının iyi bir şekilde ve toplumla barışık olarak varlığını sürdürmesi için söylenmiş öğüt verici atasözleridir. Doğrudan öğüt verme niteliğinde olan bu tür atasözlerinde insanın sosyal yaşamda uyması gereken kurallar dile getirilir.

66. *Suğdan qo'rtpa,
Hayadan qo'rt!*
“Sudan korkma,
Kayadan kork!”

67. *Hayadan ulğan kişi tîrig bolbas,
Suğa kîrgeñ kişi tîrig bolur.*
“Kayadan düşen insan diri olmaz,
Suya giren insan diri olur.”

68. *Suğdan qo'rtpası e'kkî.
Hayadan qo'rtarı e'kkî.*

TOFA (KARAGAS) TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ

“Sudan korkmayan iyi,
Kayadan korkan iyi.”

69. *Dağ körgiše e'ân a'sınba,*
Suğa çe'pände i'tin u'ñulba!
“Dağı görene kadar eteğini toplama,
Suya varmadan çizmeni çıkarma!”

70. *Añ ölürbände ke'ñin soyba!*
“Hayvanı öldürmeden derisini soyma!”

71. *Ot ble bî'ğışpe,*
Suğ ble e'çıkpe,
Qatqa itegeve!
“Ateşle birleşme,
Suyla dost olma,
Rüzgâra güvenme!”

72. *İş şeyni i'siñpe!*
“Çayı sıcakken iç!”

73. *Soğur kişi : “Körâdil” - dâñ,*
Düley kişi : “Dıñnalı!” - dâñ.
“Kör insan ‘görelim’ demiş,
Sağır insan ‘dinleyelim’ demiş.”

74. *Deri qu'şu – teyligencik!*
Haya qu'şu – hartıgacıq!
“Gök kuşu çaylak!
Kaya kuşu aladoğan!”

75. *Küzâr ayda küzen çaraş,*
Añnar ayda aldı çaraş!
“Ekim ayında sansar küçük,
Kasım ayında samur küçük!”

76. *Böksek kişinî üñgür höndürer.*
“Kambur insanı mezar doğrultur.”

77. *Aq qarda izi a'rtar,*
Aq sazında adı a'rtar.
“Ak karda izi kalır,
Ak kâğıtta adı kalır.”

78. *Küş sağışqa alzıvıdar.*
“Güç, akla/düşünceye teslim olmaz.”

79. *Suğsan kişâr:suğ tadığlığ.*
“Susayan insana su tatlıdır.”

Sosyal yaşamda ideal insan tipinin oluşturulmasında ve korunmasında, değer yargılarının pekiştirilmesinde önemli bir işlevi olan atasözleri, tarihin içinde, tarihle birlikte doğmuş ve nesiller arası aktarımı sağlanarak günümüze ulaşmıştır. Coğrafi bölgenin uzak oluşu ve farklı kültür çevrelerinin etkisi gibi bazı olumsuzluklara rağmen Tofa atasözlerinde Türk kültür geleneğini yansıtan, onun ortak duygu ve düşünce dünyasını ifade özellikler ile karşılaşırız. Yüzyıllar boyu sözlü edebiyat geleneği ile ayakta kalan Tofalar gündelik yaşamındaki oldukça çeşitli kavramları atasözlerine yansıtmışlardır. Tofa atasözleri çalışkanlık, bilgi ve beceri, aile, arkadaşlık ve dostluk, sosyal yaşamdaki uyulması gereken kurallar gibi temel kavramlar üzerine kurulmuştur. İleride eksiksiz biçimde gerçekleştirilecek ve hatta gerçekleştirilmesi bir zorunluluk arz eden “Karşılaştırmalı Türk Dünyası Atasözleri” çalışmasına Tofa atasözlerinin önemli katkılar sunacağı kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklar

- AÇA, Mehmet (2011), “Tıva Atasözleri”, **Karadeniz (Black Sea-Çernoie More)**, S. 12: 29-50.
- ALBAYRAK, Nurettin (2009) *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ASSMANN, Jan (2001). *Kültürel Bellek*, (Çeviren: Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BİRTEK, Ferit (1944). *En Eski Türk Savları, Divanü Lügat’it-Türk’ten Derlemeler*, Ankara: Alâattin Kırıl Basımevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1930). “Orhon Abidelerinde Atalarsözü”, **Halk Bilgisi Haberleri**, C. 1, S. 3, İstanbul: 43-46.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1969). “Türk Dilinde Atalar Sözü”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, Ankara: 169-181.
- EMEKSİZ, Abdülkadir (2013). “Nasreddin Hoca Fıkralarının Atasözleri ve Deyimlerle İlgisi”, *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri -Saim Sakaoğlu Armağanı*, (Ed. Metin Ergun), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 325-340.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh.
- GÜL, Bülent (2003). “Moğol Atasözleri”, **Türkbilig. Türkoloji Araştırmaları**, 2003/5: 45-64.
- GÜL, Bülent (2010). *Moğol Atasözleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- MEL’NİKOVA, L. V (1994). *Tofi, İstoriko-etnografiçeskiy oçerk*, İrkutsk.
- RASSADİN, V. İ. (1996). *Legendy, skazki i pesni sedogo sayana, Sbornik tofalarskogo folkloru*, İrkutsk.
- SERTKAYA, Osman F. (1983). “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi: 275-291.